

Carl von Clausewitz
– mannen, verket og virkningshistorien

Forsvarsmuseets småskrift nr. 54

Seminar på Forsvarsmuseet i Oslo
19. oktober 2021

**Carl von Clausewitz
– mannen, verket og
virkningshistorien**

*Øivind Berntzen Armann
(red.)*

Forsvarsmuseet 2022

Illustrasjon på forsiden:

Carl von Clausewitz , portrett malt av Karl Wilhelm Wach, ca 1830.

Utgiver:

Forsvarsmuseet

Satt med:

Cambria 11/13

Papir:

115 gr, Arctic Matt

Design:

FFT AK Grafisk avdeling, Simen Grønseth

Trykk:

07 Media - 07.no

ISBN 978-82-91218-76-2

ISSN 0800-5249

© Forfatterne & Forsvarsmuseet

Forord

Da lokalene som Forsvarsmuseet i dag befinner seg i ble reist som et magasin i 1860, fant man også plass til et museum. Dette er faktisk det fjerde eldste militærhistoriske museet i Europa. Det var imidlertid ikke et museum slik som vi kjenner dem i dag, i den forstand at det var tilgjengelig for alle interesserte. Snarere var det et studiemagasin, forbeholdt ulike typer fagfolk. Åpent for allmennheten ble det ikke før i 1978.

Hovedideen bak etableringen var å forberede seg på framtiden, ikke å framvise militære trofeer og kaste glans over en ærefull fortid. Ved å samle ulike prototyper av materiell på ett sted kunne man lettere utvikle det som virket, og avvike det som ikke virket. Konstruktions-Commissionens kunngjøring om opprettelsen av museet gir en god beskrivelse av hensikten med et slikt modellkammer:

Det havde oftere været bragt paa Bane, hvor hensigtsmæssig det vilde være ved Discussionerne om eller ved fremsatte Forslag til Forandringer i Krigsmateriellet at have en Samling af fuldstændige og nøiagtige Modeller for den Del af Materiellet, som henhører under Artilleriets Ressort. Men for at man skulde faa fuld Nytte af en saadan Samling, maatte den derhos være ordnet paa eet Sted, altsaa danne et eget Modelkammer. Saavel af Hensyn til Ekonomi som til den praktiske Brug, antog man at Modeller i fuld Størrelse vare at foretrække. Disse burde, for at man stedse kunde se af hvad Material enhver Del var forarbeidet, forblive umalede eller for Conservationens Skyld alene ferniseres; de vilde forøvrigt kunne betragtes som fuldstændig tjenestedygtigt Materiel, men burde dog ikke tages i Brug, undtagen Nøden krævede det.

Modellkammeret skulle altså ha en operativ effekt på stridsevnen.

Ideen om at noe kan være verdifullt selv om det er gammelt, er ikke begrenset til gjenstander. Det samme gjelder selvfølgelig kunnskap og ideer. Noe som er dette skriftets tema. Tankene til en

mann som har vært død i 190 år, er på ingen måte avleggs. Som påtroppende rektor ved Syddansk Universitet Jens Ringsmose skriver i anmeldelse av Harald Høibacks *En kort introduksjon til Carl von Clausewitz*:

Dertil kommer, at ikke blot den militærstrategiske praktiker – officeren – men enhver leder stadig med stort udbytte kan læse den gamle prøjsers tanker om bl.a. mod, friktion, strategi, frygt, rationalitet og følelser. Indrømmet: Ledelse i moderne organisationer har meget lidt at gøre med væbnet konflikt. Og heldigvis for det. Men det skal ikke desto mindre være min påstand, at nutidens direktionsmedlemmer ofte vil få langt mere ud af at bruge nogle timer i selskab med Clausewitz og Vom Kriege end på den seneste ledelsesmæssige eller organisationsteoretiske modedille.

Det var også hensikten med det seminaret Forsvarsmuseet arrangerte 19. oktober 2021 – å bruke noen timer i selskab med Clausewitz og *Vom Krieg*. Til å hjelpe oss med å kaste lys over Clausewitz og hans tanker, fikk museet også bistand av Jacob Børresen som kommenterte boka *Om krigen*, som Børresen også har vært sterk delaktig i å få over i en norsk språkdrakt. I tillegg kastet tidligere forsvarssjef Sverre Diesen og professor i statsvitenskap Øyvind Østerud lys over det samme tematiske terrenget, men fra hver sin faglige synsvinkel. Vi var også så heldige å få journalist Harald Stanghelle til å lede paneldebatten som avsluttet arrangementet. Bidragsyterne fortjener også en stor takk for at de har latt oss få trykke seminarinnleggene i dette skriftet.

Erling Kjærnes.

Direktør Forsvarets museer.

Innhold

<i>Prolog</i> Av Harald Stanghelle	9
<i>Carl von Clausewitz – Hvem var han, og hvordan har han blitt lest?</i> Harald Høiback	13
<i>Clausewitz' Om krigen</i> Jacob Børresen	25
<i>Clausewitz' relevans i dag – Kan han fortelle oss noe om det norske forsvarsproblemet i 2021?</i> Sverre Diesen	35
<i>Clausewitz og dagens evne til å tenke strategisk – Et statsvitenskapelig perspektiv</i> Øyvind Østerud	41
Bidragstere	49
Tidligere utgivelser	51

Prolog

Av Harald Stanghelle

Det er en slags anakronisme at det nettopp er i vår tid at det lille storverket *Om krigen* – dette “intellektuelle alibiet i militære bokhyller”, for å sitere tidligere forsvarssjef Sverre Diesen – for første gang i sin helhet er kommet i norsk språkdrakt. Like anakronistisk er det at først nå i 2021 kom den første norske biografien over Carl von Clausewitz. Og så er det kanskje ikke så merkelig likevel. For er det noe denne tyske militærstrategen har lyktes med, ja, så er det å nå sitt “ærgjerrige mål å skrive en bok som ikke ville være glemt etter en to-tre år”. Det skrev han noen år før *Om krigen* første gang ble publisert i 1832 – året etter hans egen død. Så viser det seg at han på sett og vis har fått fornyet aktualitet nettopp i vår egen tid, noe som ble godt illustrert på seminaret som ligger til grunn for dette skriftet: “Clausewitz – mannen, verket og virkningshistorien”.

Det dreier seg om å forstå krigen som et politisk og sosialt fenomen. Men det dreier seg også om å forstå krig mer som politikk enn som forsvar eller erobring av et gitt territorium. Og nettopp i vår tid er dette blitt viktigere – vi som lever i en tid da begrepet “nye kriger” gir mening.

Begrepet dukket opp på 90-tallet. Nå er mange av dem utkjempet, men vi mangler fortsatt ordene som skal til for å beskrive hva vi holder på med. Det har kostet oss mye forvirrende og feilaktige beslutninger. Ta Afghanistan som et første eksempel: Kabuls lynraske fall i august 2021 var et gedigent sjokk. En ydmykende slutt på et tyve år langt kaos. Altfor mange liv og enormt mange bortkastede milliarder senere, kan vi bare nøkternt slå fast at her gikk ikke bare det meste galt. Her gikk alt galt. Likevel er debatten etter sammenbruddet ikke-eksisterende. Knapt noen norsk politiker fra de siste tyve årenes ansvarlige regjeringspartier, har invitert til debatt. Ingen har utøvet aktiv selvkritikk.

Det kan nesten virke som om sammenbruddet i Kabul var en slags naturkatastrofe. Noe ingen egentlig kunne gjøre noe med. Det måtte på et vis bare bli slik. Kanskje er det for pinlig å diskutere. Kanskje oppleves hele Afghanistan-komplekset for sammensatt. El-

ler kanskje mener det politiske Norge at Godal-rapporten fra 2016 har sagt det meste.

Noe spissformulert konkluderes det der med at den norske Afghanistan-innsatsen knapt nådde noen av målene som ble satt, bortsett fra den nasjonale investering det forhåpentlig er at vi viste oss som USAs lojale allierte. Men kanskje stikker uviljen mot å diskutere hva det var som traff oss, dypere. Kanskje mangler vi vokabularet som skal til.

Oberstløytnant Harald Høiback diskuterer i sin bok *En kort introduksjon til Carl von Clausewitz* nettopp hvordan krigene etter den kalde krigen er blitt et slags ingenmannsland hvor ingen føler seg helt hjemme. Og da i et strategisk perspektiv – forstått som broen mellom politiske ambisjoner og militære handlinger.

90-tallets vestlige intervensjon på Balkan og i Somalia, den katastrofale Libya-krigen og den enda mer katastrofale Irak-krigen i vårt nye århundre. Og så Afghanistan, selvfølgelig! Alle er eksempler på nettopp dette. Til en viss grad kan dette gjøres gjeldende også for den mest katastrofale av alle vår tids kriger – USAs angrep på Irak i 2003 med et utilsiktet statssammenbrudd som resultat. Et sammenbrudd som ikke bare resulterte i et enormt antall drepte sivile, men også la grunnlaget for etableringen av den verste “stat” verden har sett på mange tiår – Den islamske staten.

Knapt noen av de nevnte krigene har vært kriger med det politiske mål å erobre nytt land eller ta tilbake tapte territorier. Knapt noen av dem fortjener betegnelsen forsvarskriger. Og ingen av dem har hatt klare og langsiktige mål for bruken av militærmakt.

“Militærmakt, og da spesielt luftmakt, er redusert til noe man kaster etter problemer man ikke ser noen annen løsning på”, er Høibacks like skarpe som spissformulerte analyse. Det er godt sett – og bør egge til både debatt og forskning. Afghanistan kommer for all fremtid til å stå som et skrekkens eksempel. Også på en allianse som holdt seg med motstridende strategier – fra straffeekspedisjon til nasjonsbygging.

“Krig og utvikling går dårlig sammen”, sa Bjørn Tore Godal tørt da han la frem sin 231 siders rapport. Nøkternt kunne han konstatere at “Mål og virkemidler i Afghanistan-engasjementet har til dels vært i konflikt med hverandre og endret seg underveis.” Allerede i

2010 kom president Barack Obama med sin sylskarpe analyse: “Det er lett å se for seg en situasjon hvor vi i mangelen på en klar strategi ender opp med å være i Afghanistan om fem år, om åtte år, om nye ti år. Og vi vil ikke gjøre det med en klar intensjon, men bare på grunn av treghet. Eller uvillighet til å stille oss selv tøffe spørsmål.”

Akkurat dette skjedde. Men selv om USAs mektige president så dette krystallklart, var han ute av stand til å gjøre noe med det. Krig som statisk politikk var blitt en vane selv verdens sterkeste militærmakt ikke maktet å bryte.

Afghanistan er nå historie, men illustrerer med all uønsket tydelighet hvilken ulykke mangel på langsiktig strategi kan føre til. Vi har sett at kvinner og menn i uniform gjorde sin fordømte plikt mens politikerne sviktet sin. Det skjer fordi grunnleggende spørsmål om krigens mål og mening ikke ble besvart. Da har man heller ingen bærekraftig ide om hvilken krig man er i ferd med å starte eller la være å avslutte.

Vi har sett det samme i nesten hele den fatale rekken med kriger etter den kalde krigen. Derfor trenger vi ikke en larmende taushet, men snarere en dypere debatt om hva dagens kriger innebærer. Vi trenger kanskje til og med et mer rikholdig vokabular for å forstå hva det er vi er i ferd med å rote oss inn i.

Det kan selvfølgelig dukke opp gode grunner for å bruke militærmakt i årene som ligger foran oss, men det minste vi kan kreve er at beslutningstakerne da har en viss peiling på hva vi gjør. Og det er her Carl von Clausewitz kommer inn i bildet. Hans fascinerende tankeverden er jo nærmest en oppfordring til å lære og forstå de moderne konfliktscenarioer. Og slik kanskje etablere en mental beredskap når statsledere fristes til å bruke krig som den største brikken i et politisk spill – ofte basert på en ideologisk grunn som så altfor ofte gjør blind. Også når de en sjelden gang har utelukkende edle hensikter. Det finnes nok av eksempler på den ulykke misforstått idealisme er i stand til å stelle i stand. Ikke minst når den utøves av ledere som har krigens ødeleggende kraft i sin verktøykasse.

Feltherren må ha en “velutviklet politisk nese”, skrev von Clausewitz. Dagens problemstilling er snarere om det politiske establishment har den forståelse som kreves for krigens politiske virkning. Og ikke minst: For de katastrofer vi har sett oppstå som konsekvens

av at krig devalueres til noe man “kaster etter problemer man ikke ser en annen løsning på”, for igjen å sitere Carl von Clausewitz grundigste tilhenger i norsk uniform.

Kilder: Denne teksten er inspirert av Harald Høibacks bok *En kort introduksjon til Carl von Clausewitz* og seminarinnleggene til Harald Høiback, Jacob Børresen, Sverre Diesen og Øyvind Østerud.

Carl von Clausewitz

Hvem var han, og hvordan har han blitt lest?

Av Harald Høiback

Preussen

Skal vi forstå Carl von Clausewitz, må vi forstå Preussen. De to henger tett sammen.

Til tross for at de befolknings- og arealmessig befant seg i langt lavere divisjoner, hadde kombinasjonen av langsiktige og lengelevende konger, og en god hær, gjort Preussen til en viktig spiller på det europeiske kontinent. De hadde kontinentets fjerde største hær, men var bare på henholdsvis tiende og trettendeplass når det kom til territoriets og befolkningens størrelse.¹ Hele 85 % av Preussens statsinntekter gikk til militære formål. Det kostet for en ressursmessig tredjerangs stat å ha en førsterangs militærmakt.

Utfallet av syvårskrigen (1756–1763), var det endelige beviset på at Preussen hadde etablert seg som den femte stormakten i Europa ved siden av Russland, Østerrike, Frankrike og Storbritannia. Stormakt, i den forstand at de var sterke nok militært til å kunne stå imot alle mulige kombinasjoner av motstandere. Det hadde Fredrik den store nå bevist at han kunne gjennom syv lange år med krig mot Russland, Østerrike og Frankrike – samtidig.

Plassen i det såkalte pentarkiet i Europa ble imidlertid fryktelig tung å forsvare for et tross alt relativt lite land. Det var også mange utenfor Preussen som mente at Preussen på ingen måte hørte hjemme i dette selskapet. Og det var noe Clausewitz og Preussen hadde til felles. De ble sett på som hår i suppa. Og de følte seg egentlig aldri særlig velkommen noe sted.

¹ Dette foredraget er basert på Harald Høiback, *En kort introduksjon til Carl von Clausewitz* (Cappelen Damm Akademisk, 2021), og alle kildene finnes der.

På kasernen

At Preussen befant seg militært et par divisjoner over det de egentlig hadde ressurser til, gjorde at militærmakten fikk en høy stjerne i mange kretser. Selv mente Clausewitz at han i praksis hadde vokst opp i en militær kaserne. Faren hans snakket knapt om annet enn hæren, og hadde ikke annen omgangskrets enn offiserer og veteraner. Da Carl ble født sommeren 1780 henslepte imidlertid hans far Friedrich Gabriel sine dager i den lite glamorøse jobben som skatteoppkrever i småbyen Burg i nærheten av Magdeburg. Han var veteran fra syvårskrigen, og det var ingen tvil om at det var offiser han helst ønsket å være.

De enorme tapstallene under syvårskrigen hadde gjort at Fredrik hadde åpnet opp for ikke-adelige i offiserskorpset, men han la ikke skjul på at han betraktet disse som «skadedyr» han ville bli kvitt igjen så fort anledningen bød seg.

Pappa Friedrich Gabriel hadde altså fått tjenestegjøre som sekondløytnant, men da freden kom ble han som det nå heter avgangsstimulert. Selv om Friedrich Gabriel insisterte på at familien var adelig, og rettmessig bar 'von', er det lite som tyder på at det faktisk var sant. Først i 1827 fikk Carl en skriftlig bekreftelse av kongen på at familien tilkom det adelige «von».

Carls oppvekst og barndom vet vi ellers lite om. I voksen alder slo han fast at utdannelsen hans i beste fall var middelmådig, og at det ikke var mye dannelse å hente hjemme heller. Til sin kone Marie sa han at mens hun hadde vokst opp med foreldre som ville alt det beste for sine barn, kunne han for egen del ikke trøste seg med annet enn at det tross alt kunne ha vært verre.

For vår generasjon er det vanskelig å forestille seg hvordan det måtte ha vært å følge sine unge gutter til den militære leirporten, og etterlate dem der. At leirporten i det hele tatt var åpen for folk som Clausewitz skyldes for det første at Fredrik den store nå var død, og at Carls bestemor etter noen år som enke hadde giftet seg med en adelsmann med gode militære forbindelser.

Ordet «Potsdam» skulle vekke ubehagelige assosiasjoner hos Clausewitz for resten av livet. Han hadde følt seg både fremmed og alene i regimentets stamkvarter. Riktignok var hans bror Wilhelm

Benedikt allerede i leieren, men tilværelsen som en tolv år gammel kadett og fanejunker kan ikke ha vært lett.

Konstant ble han også minnet på at han ikke var like god som de andre i leieren. Han var fra borgerskapet og hadde ingenting der å gjøre. Ifølge ham selv var det bare han og hans brors vilje til å dra korden mot de verste plageåndene som sparte dem for de verste ydmykkelser.

Det er imidlertid lite som tilsier at han vokste opp under spesielt dårlige kår. Han innrømmet også senere at den sorgen han følte da han måtte forlate barndomshjemmet som tolvåring aldri helt slapp taket. Det hadde han neppe sagt om han mistriddes der hjemme. Yrkeskarrieren til samtlige av de fire Clausewitzguttene antyder også at den ballasten de hadde fått med seg hjemmefra ikke var så ubrukelig likevel. At Carl i likhet med sine brødre snakket fransk, tyder på at utdannelsen ikke kan ha vært så sjaber som han senere koketterte med. Om de to Clausewitzsøstre vet vi symptomatisk nok langt mindre, annet enn at Carl støttet dem finansielt så lenge han levde.

I skuddlinjen

Alt som tolvåring fikk Carl sin ilddåp. Endelig skulle også han få oppleve det pappa Friedrich Gabriel og hans kamerater hadde lengtet etter. Det ble neppe helt som forventet. Vi vet ikke spesielt mye om hva den unge gutten opplevde de to årene han deltok i krigen mot det revolusjonære Frankrike, men Clausewitz gjorde seg senere i livet noen refleksjoner over livet som ung offiser:

Med stor glede kan jeg fremdeles huske en episode da den prøyssiske hæren forlot Vosges i 1793. Vi hadde tilbrakt et halvt år i disse skogkledde, rå, fattigslige og melankolske fjellene, og med en form for resignasjon hadde våre øyne vendt seg til aldri å se mer enn noe skritt av stien vi gikk. Vår psykiske tilstand var tilsvarende: De fysiske omgivelsene samsvarte perfekt til humøret. Soldatens ekstremt begrensede horisont tillater ham knapt å tenke noen timer fram i tid. Ofte hører han

lyden av krig, som kan være nær, men likevel usynlig, og han nærmer seg farene som i natten – Til slutt, etter en slitsom marsj, nådde vi plutselig toppen av den siste åskammen og foran oss strakk den storslåtte Rhindalen seg, fra Landau til Worms. I det øyeblikket endret livet seg fra illevarslende alvor til vennlighet, fra tårer til smil.

I 1795 sluttet Preussen og Frankrike fred, etter en nokså forvirrende og halvhjertet innsats fra den prøyssiske styrken.

Fredsslutningen gjorde også at Clausewitz begynte å vende blikket innover. Han begynte å reflektere over det han hadde hørt, sett og opplevd. Det var en aktivitet han skulle finne stor glede i, også senere i livet. Som han fortalte Marie mer enn ti år senere: «Plutselig ble den lille soldatens forfengelighet forvandlet til en ekstrem filosofisk ambisjon.» Han var langt mer kontemplativt anlagt enn unge offiserer flest.

I garnisonen

Om Clausewitz ikke hadde så mye positivt å si om sin oppvekst, var heller ikke de seks årene som ung garnisonert offiser i Neuruppin ca. 6 mil nordvest av Berlin så mye å skrive hjem om. At tenåringen Clausewitz følte seg mentalt og militært understimulert er åpenbart, men igjen er det grunn til å tro at han overdriver en smule. Clausewitz gjorde oppholdet til et seks år langt høgskolestudium, riktignok uten pensum. Han leste og leste, og tok den boka som sto nærmest i bokhylla. Han leste om den franske revolusjon, om krig og politikk, men også om matematikk, fysikk, logikk, etikk og generell historie. Han var autodidakt etter beste merke. Bare fantasien, leselysten og det velfylte bibliotekets beholdning satte grensen.

Clausewitz tilbrakte selvfølgelig ikke all tid i Neuruppin bøyde over bøker på biblioteket. Jobben hans var tross alt å trene soldater. Også her skilte den unge Clausewitz seg litt ut. Han noterte at alt det de øvde på av mekaniske bevegelser knyttet til sluttet orden, marsjering og etablering av skytterlinjer, aldri hadde vært praktisert i de årene han selv hadde vært i krig. Det var noe kunstig over

det hele. Han introduserte derfor soldatene for langt løsere formasjoner i felt, enn de tette geledd prøysserne tradisjonelt var kjent for. Han var allerede da en sterk kritiker av å oppfatte krig som et «kunstferdig manøverspill». At han fikk krigserfaringene først, og leste bøkene etterpå, kan ha formet måten Clausewitz tenkte på.

At disse årene ikke var fullstendig bortkastet karrieremessig, bekreftes av at han etter de beste anbefalinger i oktober 1801 ble opptatt som en av ca. 40 elever ved det nystartede *Kursen der Berliner Lehranstalt für junge Infanterie- und Kavallerieoffiziere in den militärischen Wissenschaften*. Ifølge sjefen hans var Clausewitz: «En fremragende ung mann, ivrig og effektiv i utførelsen av sine plikter. Han er intelligent og søker å utvide sine kunnskaper i alle retninger.»

I Berlin

I Berlin ble unge Carl introdusert for to mennesker som skulle endre hans liv, general Gerhard von Scharnhorst og grevinne Marie von Brühl.

Scharnhorst, som var sjefen for den skolen Carl nå begynte, hadde mye til felles med Clausewitz. Han kom også fra små forhold, og var ikke en gang prøysser, men hadde slått til på et jobbtilbud fra Berlin, blant annet i byttet mot å kunne sette et «von» i navnet.

Clausewitz ble spesielt imponert over måten Scharnhorst foreleste over hvordan krig *egentlig* er – *der eigentliche Krieg* – og ikke den oppstyltede og artifiisielle krigen man kunne lese om i bøker. Scharnhorst la heller aldri skjul på sine følelser for den begavede unge mannen. Han slo fast at med unntak for sine egne barn, var det ingen som sto ham så nær som den 25 år yngre Clausewitz, som han nærmest adopterte. Clausewitz på sin side, beskrev Scharnhorst som «min sjels far og venn.»

Starten som elev hos Scharnhorst var imidlertid blytung for den unge Carl. Selv om den unge mannen var et flogvit og svært belest, manglet han kjennskap og kunnskap om den diskursen som gjaldt i de dannede militære kretser. Marie fortalte senere om hvor mye han hadde slitt det første året på skolen, og at han garantert hadde gitt opp, eller blitt sparket ut, om ikke Scharnhorst personlig hadde

engasjert seg i den unge mannens situasjon.

Scharnhorst ordnet også en attraktiv jobb til Carl, som adjutant for den jevnaldrende prins August. Og det var i den sammenheng han kom i kontakt med Marie von Brühl.

Om Scharnhorst og Clausewitz var ganske like, var Carl og Marie fra to forskjellige verdener. Hun var datter av en riksgreve og frekventerte regelmessig de kongelige salonger. Carl var en fullstendig *nobody*. At de to skulle bli gift, og bli hverandres beste venner, var helt utenkelig, men det ble de. Hvordan det skjedde må dere lese mer om i boken *En kort introduksjon til Carl von Clausewitz*. Her har vi ikke tid til romantikk.

Det gloriøse nederlag

Sensommeren 1806 brøt det på ny krig ut mellom Preussen og Frankrike. Dette var gode nyheter for Clausewitz. Her kunne det by seg muligheter. Som han skrev til sin hemmelige forlovede Marie: «Om to eller tre dager vil det stå et slag som hele hæren venter ivrig på. Personlig ser jeg frem til det med den samme glede som jeg ville ha gjort om det var mitt eget bryllup.» Slaget, ved Jena og Auerstedt ble imidlertid en skuffelse hinsides forestillingsevne. Da prøysserne sto opp om morgenen 14. oktober 1806 var de en av Europas fem stormakter. Da de gikk å la seg om kvelden, kunne de ikke en gang være sikre på om de ville være å finne på et europakart i framtiden.

Det ble ingen seierparade for unge Clausewitz, men et opphold som krigsfange i Frankrike, riktig nok på første klasse. Det lignet langt mer på en ferietur enn på noe fangenskap, uten at Carl hatet franskmenn noe mindre av den grunn. Etter at også Russland i 1807 sluttet fred med Napoleons Frankrike, var krigen slutt, og Carl kunne følge prinsen hjem fra fangenskapet.

Det store nederlaget i 1806 ble på mange måter likevel Carls store lykke. I det store reformarbeidet som fulgte i kjølvannet av katastrofen fikk Scharnhorst en sentral posisjon, Han var en av ytterst få toppoffiserer som hadde kommet fra nederlaget med æren i behold. Clausewitz ble en av Scharnhorsts nærmeste medarbeidere, og ble derfor en synlig person helt til topps i den prøyssiske eliten. Han ble både lærer ved Krigsskolen og militær huslærer for den

prøyssiske kronprinsen. Dette, sammen med opprykket til major, gjorde at det ikke lengre var mulig for mamma Sophie å nekte sin datter Marie å gifte seg med denne Clausewitz. I desember 1810 sto endelig bryllupet mellom de to.

Man skulle derfor tro at dette var en lykkelig tid for Clausewitz, men han var tross dette ganske mørk til sinns. Først og fremst irriterte han seg grenseløst over det han mente var prøyssisk ettergivenhet overfor Napoleon. Den lille korsikaner behandlet Preussen som et fransk lydrike og plasserte franske garnisoner rundt omkring i landet, han forlangte store krigsskadeerstatninger etter krigen i 1806 og han la seg også opp i hvem som fikk mene hva ved det prøyssiske hoff.

På hjemmebane ventet Carl også utålmodig på å bli far. De to lykkes imidlertid aldri med å bli foreldre, uten at vi i dag vet hvorfor Marie aldri ble gravid. Det vi vet er at dette plaget Carl intenst, og at de to brukte mye tid hos familie og nære venner som hadde barn.

Det er i denne dystre tiden at Clausewitz skriver sine senere berømte *Drei Bekenntnisse*. Disse ble ikke publisert i hans levetid, men her finner vi rene ord for pengene. Som for eksempel: «Jeg tror og bekjenner, at et folk under de fleste forhold er uovervinnelige i den edle kampen for sin frihet; at det er denne frihetens undergang etter en blodig og ærefull kamp som sikrer at folket kan bli født på nytt og utgjør det frøet til liv, hvor et nytt tre en gang i framtiden vil slå faste røtter.» Dette var for eksempel som musikk i Adolf Hitlers ører, og noe han siterer i fra i sin *Mein Kampf*.

Avhopper

Våren 1812 sprakk det så for Clausewitz, da kong Fredrik Vilhelm aksepterte å avgi prøyssiske hjelpetropper til det franske felttoget mot Russland. Da forlot Carl Preussen og sluttet seg til den Russiske hæren. Dette skulle vise seg å være en overilet beslutning som skulle få store konsekvenser for hans senere ambisjoner og karriere. I motsetning til sin gode venn Carl von Tiedemann, kom Clausewitz levende i fra det mislykkede oppholdet i Russland, men det hang en skygge over ham for resten av livet. I deler av hoffet gikk han siden under navnet Lausewitz.

Det er unektelig et paradoks at nettopp han, som mente at krig måtte være en fortsettelse av politikken med andre midler, tok så drastisk avstand fra kongens politikk at han hoppet av og gikk i krig mot Preussen. Også i dag har tilhengere av Clausewitz og politikken primat problemer med å forsonse seg med hans handlinger i 1812. De er litt som avholdsfolk i Indremisjonen. De vet at Jesus skapte vin av vann, men de liker det ikke.

I 1815 var Carl tilbake i prøyssisk uniform, men til hans store irritasjon gjorde tilfældighetene det slik at det korpset han var stabssjef for ikke var ved Waterloo. Han opplevde altså aldri å vinne en stor militær seier i felt, og han førte heller aldri selvstendig kommando for flere enn noen hundre mann.

I skrivestuen

I 1818 ble Clausewitz ansatt som administrativ direktør ved Krigsskolen i Berlin. Han hadde ingen direkte påvirkning på pensumlistene eller på undervisningen. Til det var han for upålitelig. Til gjengjeld fikk han en generalsgrad, fryktelig god tid og kort vei til et velfyllt militært bibliotek.

Siden det var Marie som fikk publisert Carls etterlatte skrifter har man alltid visst at hun var helt avgjørende for at *Om krigen* i det hele tatt ble utgitt, men hvor sentral Marie også var i utviklingen av Carls tanker om krig har vi først blitt fullt oppmerksom på de senere år, spesielt gjennom Vanya Bellingers biografi over Marie.

Marie hadde deltatt i andre samtaler enn Carl, og hørt et bredere spektrum av oppfatninger. Men hun var selv ingen militær ekspert. Når han gjennom de ti, tolv årene han jobbet med *Om krigen*, kontinuerlig diskuterte dets innhold med henne, måtte han derfor formulere seg på en annen måte enn om han hadde snakket med en offiserskollega. Det at han luftet alle sine hypoteser overfor en person uten egne militære erfaringer, men med mer politisk, kulturell og sosial innsikt enn han selv hadde, kan ha bidratt til at boka ble som den ble.

Vinteren 1829 søkte Clausewitz om å få returnere til aktiv tjeneste igjen. Det kan tyde på at han begynte å skrive seg tom. Clausewitz hadde aldri tidligere tjenestegjort i artilleriet, og at han nå havnet

her, kan ha hatt noe å gjøre med at det var mindre prestisje knyttet til de tekniske bransjene enn til infanteriet, og at det var hans gamle våpenbror, prins August, som var sjef for det prøyssiske artilleriet. Clausewitz var imidlertid ikke mer begeistret for utnevnelsen enn at han forsikret sin gode venn Gneisenau om at han heller ville henge seg enn å bli i artilleriet om det skulle bryte ut en ny krig.

Og det var som stabssjef for Gneisenau at Carl kom til veis ende. De ble sendt til grensen i øst for å få kontroll på en koleraepidemi. Det lykkes de bare sånn passe med. Både Gneisenau og Clausewitz døde av kolera, eller i det minste med koleralignende symptomer.

Carl døde, 51 år gammel, i Maries armer, men på grunn av smittevernsbestemmelsene måtte bisettelsen finne sted uten noen til stede.

Marie tok tapet tungt og brukte sine siste år på å få orden på Carls etterlatte papirer og å få dem utgitt. Fem år senere døde også Marie, som en ganske sliten og nedbrutt kvinne.

Innholdet i *Om krigen* er beskrevet i Jacob Børresens artikkel her i boka, «Clausewitz' Om krigen». Jeg skal derfor avslutte med noen refleksjoner om hvorfor *Om krigen* har holdt seg så godt.

En klassiker

Alle fag har sine *founding fathers*. Nye generasjoner med fagfolk anerkjenner bidraget til grunnleggerne, men de har ingen tro på at svarene på dagens spørsmål ligger skjult i deres tekster. Et levende fagfelt preges altså av viljen til å ta livet av de gamle helter.

Strategi som fagfelt, slik det praktiseres hver dag ved høyere militære læresteder i vår del av verden, ble etablert av Antoine Henri de Jomini (1779–1869), men ingen som i dag er opptatt av militær strategi, logistikk eller taktikk leser Jomini for å finne svar på sine spørsmål.

På tilsvarende måte som økonomer kan lese Adam Smith, kan selvfølgelig militære strateger lese Jomini, men de leser klassikerne på en ganske annen måte enn de leser moderne teori som adresserer mer dagsaktuelle spørsmål. Smith og Jomini er ikke «levende» filosofer i den forstand at de griper direkte inn i den dagsaktuelle debatt og problemløsning.

Om en militærteoretiker konkluderte med at de siste tiårs utvik-

ling tvinger oss til å legge Jomini til side, vil han knapt avstedkomme annet enn hevede øyenbryn. Strategi, forstått som operasjonskunst eller det militære operasjonsfaget, lever fordi grunnleggerne er døde. Strategi, forstått som bruken av militære midler for å nå politiske mål, har derimot ikke maktet å avlive sin grunnlegger.

Hva kan grunnen være til at en som snakker om noe som har endret seg så mye som krig de siste 200 år fremdeles holder koken?

Først og fremst er strategi et fag med mange praktikere. De fleste som interesserer seg for krig er opptatt av hvordan man skal vinne, eventuelt unngå krig. Langt færre har vært opptatt av å forstå krigens innerste vesen. Å tenke på krig er heller ikke akademisk stuerent.

Clausewitz var også en evnerik mann som levde i usedvanlige tider, med et usedvanlig godt team rundt seg. Han levde også i den perioden da krig gikk fra å være noe for konger og leiehærer, til å bli noe for hele folket.

Han var som Preussen en outsider og hadde noe å bevise. Han hadde ingen interesse av å si og mene det samme som alle andre. Han tilhørte også den siste generasjonen offiserer som ikke vegret seg for å ha oppfatninger om politiske spørsmål. Vi skal huske at hele 35 av 112 eidsvollsmenn i 1814 tilhørte Norges væpnede styrker. Forsvarets folk var på den tiden ikke kun et «sikkerhetspolitisk verktøy», men en del av landets elite.

Alle de stridende partene hadde omtrent den samme våpenteknologien, og han viet derfor ikke det spørsmålet mye plass. Hadde han gjort det, ville boka blitt utdatert umiddelbart. Alt mens Clausewitz levde åpnet verdens første jernbanelinje og innvarslet en helt annen verden enn den Clausewitz var del av. Men siden teknologi – og logistikk for den del – spilte en så liten rolle i boka hans, overlevde den de enorme våpen- og transportteknologiske endringene som fulgte.

At han aldri rakk å skrive boka helt ferdig kan også ha bidratt til å gjøre den til en klassiker. Vi får være med inn i tankeprosessen på en annen måte enn vi kanskje ville ha gjort om boka hadde vært igjennom de vanlige kvalitetssikringsmekanismene. Vi opplever hvordan han slet med å forene alle krigens motsetninger. Vi blir ikke bare servert sluttproduktet, men får være med inn i verksted og opp på tenkeloftet.

Virkningshistorien

Vom Kriege kom ut i et lite opplag. At den var skrevet på tysk var heller ikke spesielt heldig for salget. Boken havnet fullstendig i skyggen av blant annet Jominis store produksjon.

Jominis stjernestatus fikk imidlertid en brå slutt i 1870, da Frankrike gikk på et uforklarlig militært nederlag mot Preussen. Da sjefen for den prøyssiske generalstaben, Helmuth von Moltke, proklamerte at ved siden av Bibelen og Homer var *Vom Kriege* den boka som hadde påvirket ham mest, sendte han Clausewitz' berømmelse til himmels. Det var Moltke som forvandlet *Vom Kriege* fra å bli betraktet som uleselig, til å bli en lest sitatmaskin.

Dette ble startskuddet for en voldsom fransk interesse for de sidene i *Vom Kriege* som handlet om å vinne slag. Mange, deriblant den britiske strategen Basil Liddell Hart, la derfor skylden for første verdenskrigs fryktelige blodbad på Clausewitz.

Også etter den neste verdenskrigen var det flere som mente at nå måtte Clausewitz ha nådd sin «best før dato». Deriblant Stalin, som skal ha sagt noe i retning av: «Da Clausewitz skrev, var krig et håndverk; nå var det storindustri, og derfor var det 'rett og slett latterlig i dag å gå i skole hos Clausewitz'.»

Mange mente også at oppfinnelsen av atomvåpen hadde gjort Clausewitz fullstendig avleggs. Andre mente derimot at Clausewitz aldri hadde vært mer relevant. Som Michael Howard skrev om RAND Corporation:

De synes å falle i den samme fellen som deres forgjengere i opplysningstiden (som Clausewitz reagerte så sterkt imot), å tro at alt som har med krig å gjøre kan kvantifiseres, og dermed lages temmelig urealistiske beregninger for. De så bort fra friksjon, fra det betingede, det uforutsigbare, og alle de ting som virkelig betyr noe. De reduserte verdens uendelige kompleksitet, spesielt i relasjonen til Sovjetunionen, til «bønnetelling» av atomvåpen.

Dette, sammen med USAs nokså uforklarlige nederlag i Vietnam,

gjorde at *On War* kom i en ny og mer letlest engelsk oversettelse i 1976.

Litt av det samme så vi etter den kalde krigens slutt, da folk nærmest sto i kø for å fortelle det bokkjøpende publikum at nå, endelig, kunne *On War* kastes på dynga for godt. Krig var ikke lengre en fortsettelse av politikk med andre midler, men av kultur og kriminalitet.

Men igjen nektet Clausewitz å forsvinne inn i den idéhistoriske tåkedis. Den lange krigen mot terror gjorde at man igjen måtte tenke igjennom hvordan man kan bruke militære midler for å nå ganske diffuse politiske mål. Og hva annet kunne man da søke støtte i enn Clausewitz gamle bok. *Om krigen* ble brått igjen den mest moderne boka om krigens natur som er skrevet.

Clausewitz' Om krigen

Av Jacob Børresen

Hva slags bok er *Om krigen*? Den er for det første en samfunnsvitenskapelig tekst, hvor forfatteren forsøker å trenge inn i og forklare krigen som fenomen, krigens innerste vesen, dens enkelte bestanddeler, formålet med den og hvorfor den utvikler seg slik den gjør.

Den er en klassisk tekst som har samme status innen militærteorien som for eksempel Aristoteles innen filosofien og Newton og Darwin innen naturvitenskapene.

Den er en rik tekst vi aldri helt blir ferdig med, og som – i likhet med alle slike klassiske tekster – lever sitt eget liv uavhengig av hva forfatteren mente med den. Den har vært til inspirasjon for generasjon etter generasjon av statsvitere, militærteoretikere og sosiologer, som alle har tolket den inn i sin tid. Den er gjentakende ganger blitt avvist som passé, bare for å få fornyet aktualitet.²

Om krigen

Om krigen er delt inn i åtte bøker:

Bok I definerer krig, krigens natur og målsetting. Den analyserer krigens teoretiske natur som ubegrenset voldsutøvelse, det Clausewitz kaller absolutt krig, og setter analysens abstraksjon opp mot beskrivelsen av slagmarken. Han understreker med detkontrasten mellom «lenestolstrategi» og strategi i virkeligheten.

Bok II, om militærteori, er en epistemologisk analyse. Her finner vi blant annet Clausewitz kjente definisjoner av taktikk, som læren om bruken av de væpnede styrker i trefningen eller slaget, og strategi, som læren om bruken av trefningen eller slaget for å oppnå formålet med krigen.

Bok III, om strategi generelt, handler blant annet om forholdet mellom moralske og fysiske krefter, mellom viljestyrke og styrkevolum.

² Dette foredraget er basert på mitt arbeid med utgivelsen av Carl von Clausewitz, *Om Krigen* (Vidarforlaget, 2020), og alle kildene finnes der.

Bok IV og V, som er de mest tradisjonelle, handler om strid og de væpnede styrker, og behandler strategiens og taktikkens midler, slik de framstår gjennom krigshistorien. Krig innebærer strid, men hvordan striden konkret utføres, varierer med hvilken tidsalder den foregår i.

Bok VI og VII handler om henholdsvis forsvar og angrep. Her blir vi introdusert for Clausewitz kjente påstand at forsvar er den sterkeste form for krigføring med et negativt formål – å bevare status quo, mens angrep er den svakeste formen for krigføring med et positivt fortegn – å endre status quo. At det å ta, er vanskeligere enn det å beholde. I kapittelet om angrep blir vi også introdusert for teorien om seierens kulminasjonspunkt, dette at angrepet gradvis mister sin kraft, og til slutt går over i forsvar.

Bok VIII er en videre utdypning av problemstillingene Clausewitz drøftet i Bok I: forholdet mellom den politiske og den militære målsettingen, og virkningen av omstendigheter som avgjør hvilken form krigen tar. På den ene siden avgjør politikken – det han kaller den personifiserte statens hjerne – hva de militære målsettingene skal være, hva som skal være resultatet ved krigens avslutning. På den annen side er det de ytre omstendighetene som former krigenes forskjellige historiske manifestasjoner. Krigen kan ta et helt annet forløp enn hva den som startet krigen hadde tenkt seg.

Ufullendt

Mye av kritikken boka *Om krigen* er blitt gjenstand for, men som samtidig er en årsak til at den stadig inspirerer og åpner for nye tolkninger, er det faktum at den ikke utgjør et integrert hele, men faktisk for en stor del er et uferdig utkast. For halvveis ut i arbeidet med teksten, i 1827, oppdaget forfatteren at teorien om krigen han hadde utformet, under inntrykk av Napoleons mange seierrike felttog: om at krig i sitt vesen er en ubegrenset voldshandling hvor hensikten er å ødelegge fienden, faktisk ikke stemte med virkelighetens kriger – som gjennom historien hadde antatt en rekke forskjellige andre former. Men i stedet for å forkaste sin opprinnelige teori, forsøkte han å innarbeide denne nye innsikten i den gamle.

Clausewitz løsning på problemet var blant annet å introdusere to

former for krig, avhengig av krigens hensikt: for det første en krig hvor hensikten er å kaste fienden over ende, enten for å tilintetgjøre ham politisk eller for å avvæpne ham, og dermed tvinge ham til å akseptere våre vilkår for fred; for det andre, en krig der man bare ønsker å erobre områder på fiendens side av grensen, enten for å annektere dem, eller for å bruke dem som forhandlingskort. I det første tilfellet avhenger alt av det siste store slaget, hvor avgjørelsen faller. I det andre tilfellet vil resultatet av krigen være en funksjon av en rekke seire og tap i løpet av krigens varighet. Franskmannen Raymon Aron sammenlikner den første formen for krig med en cup-kamp i fotball, hvor alt avhenger av resultatet av denne ene kampen. Om den er tapt, er det slutt. Den andre formen for krig sammenlikner han med en fotballserie, hvor resultatet til slutt er en sum av resultatet av en lang rekke kamper.

At Clausewitz før han døde i 1831, bare hadde rukket å omarbeide Del I, Del II og Del VIII i tråd med denne nye innsikten, mens de øvrige delene ikke har spor av den, har gitt opphav til en lang rekke motstridende tolkninger.

Clausewitz' teori om krigen.

Clausewitz innleder med å fastslå at krig består av utallige enkeltstående tvekamper. Han bruker bildet av to brytere som begge bruker fysisk makt for å kaste motstanderen over ende, og dermed gjøre ham forsvarsløs. Krigen er således en voldshandling, og teoretisk sett er det ingen logisk grense for bruken av fysisk makt. Den ene part bruker så mye makt han kan for å overvinne motstanderen, og det samme gjør motparten, begge driver hverandre i retning av det ekstreme, uten annen motvekt enn det som ligger i krigens natur. Og det er denne motvekten, krigens egentlige natur, som gjør at krig i virkeligheten ikke er ensbetydende med ekstrem og ubegrenset voldsutøvelse.

For å forklare hvordan den virkelige krigen avviker fra det teoretiske konseptet, for absolutt krig, setter Clausewitz opp en rekke parvise begreper, eller dyader om man vil, to enheter som sett under ett utgjør en helhet: fiendtlig hensikt mot fiendtlige følelser; intellekt mot gemytt eller sinnstilstand; materiell kraft mot moralsk

styrke – som alle teoretisk sett øker mot det ekstreme. For ingen av disse begrepene dreier seg i utgangspunktet om virkelig krig. De er alle relatert til det teoretiske konseptet, tilvoldshandlingen adskilt fra de samfunnsmessige omstendighetene som former den. De er med andre ord adskilt fra det politiske, og dermed fra virkeligheten. For å komme videre erstatter Clausewitz styrkeprøven mellom to brytere med krig mellom to stater. Når partene ikke er individer, men stater, har de territorium, ressurser og allierte. Krigen utvikler seg i tid og rom, den kommer ikke som lyn fra klar himmel, den griper inn i aktivitetene statene imellom. Enten krigen ender med seier eller tap antar den sjelden en absolutt eller definitiv karakter. De krigførende kjenner hverandre, begge vet omtrent hva de kan vente seg eller håpe på fra den andre. Her er vi tilbake fra det absolutte konseptet til sannsynlighetene i virkelighetens verden.

Clausewitz observerte at i realiteten var krigen preget av lange perioder med inaktivitet, noe som var i strid med dette at partene teoretisk sett, i kampen om overtaket, skulle drive hverandre til det ekstreme. Hvorfor er det slik? Spør han. Intuitivt skulle man kanskje tro at krig er et nullsum-spill, der det som er til fordel for den ene part nødvendig vis er til ulempe for motparten. Dersom den ene, for eksempel, helst vil ha en pause i kamphandlingene, vil den andre foretrekke å fortsette dem. En forklaring på at dette i praksis ikke er tilfelle finner Clausewitz i påstanden om at de to formene for krigføring, angrep og forsvar, har forskjellig styrke. Dersom en angriper finner det nødvendig å ta en pause i offensiven i en periode, for eksempel for å etterforsyne proviant og ammunisjon og hvile troppene, betyr ikke det at det automatisk ville være en fordel for den angrepne part å gå til motangrep. Angriperen var kanskje den materielt overlegne part, og ved å gå til motangrep ville den angrepne gå glipp av fordelene ved å ligge i forsvar. Fordi forsvar er en sterkere form for strid enn angrep, ville den materielt underlegne forsvareren kunne motstå angriperens offensiv, men ville ikke ha mulighet for å lykkes ved selv å angripe.

Men selv om vi antar at den enes fordel alltid tilsvarende den andres ulempe også i virkeligheten, så kan ikke en feltherre tillate seg å satse på det, ettersom han aldri vil være i besittelse av all relevant informasjon. Begge parter har en tendens til å overvurdere både motpartens styrke og egen svakhet. Som regel vil mangelen på in-

formasjon føre til å dempe voldsutøvelsen og fiendtlighetenes varighet, og til å øke gapet mellom absolutt krig og krig i virkeligheten.

Krig er altså bruk av fysisk makt, av vold, for å tvinge motstanderen til å gjøre som vi vil. Hva som framkalte tvekampen, eller hva vi har tenkt å bruke seieren til etter at motstanderen er kastet over ende, ligger egentlig utenfor krigen selv, er ikke en del av selve krigen. Men dette gjelder bare på det konseptuelle plan, krigen som abstraksjon, adskilt fra sitt opphav og hensikt, og ikke til krig i virkeligheten. Virkelig krig verken kan eller bør adskilles fra sitt politiske opphav og sin hensikt.

Clausewitz verken fordømmer eller priser krigen. Han tar den som et gitt faktum. Han advarer mot å feiltolke konseptene og metoden hans, dette at han setter absolutt krig opp mot krig i virkeligheten. Absolutt krig er på ingen måte et ideal som bør etterstrebnes. Balansen mellom interessene som står på spill og innsatsen som bør settes inn blir ivaretatt av politikkers kunst. Den teoretiske nødvendigheten av at krigen utvikler seg til det ekstreme, er på ingen måte noe imperativ i praksis. Idet man vurderer å gå til reell krig bør muligheten for å trappe ned, styre handlingene like meget som den teoretiske muligheten for at det blir nødvendig å trappe opp.

I praksis, sier Clausewitz, framstår krig som en ekte kameleon, fordi den i ethvert konkret tilfelle endrer sitt særpreg litt, samtidig som den forblir hva den er – en kameleon. Men krig er også, som helhet betraktet, en eiendommelig treenighet sammensatt av krigens grunnleggende voldelige karakter, dvs. hatet og fiendskapet, som må anses som en *blind naturdrift*; av sannsynlighetens og tilfældighetenes spill hvor *den kreative sjel* har fritt spillerom; og av krigens funksjon som underordnet politisk verktøy, og dermed til gjenstand for *ren fornuft*. Hatet og fiendskapet tillegger han folket, den kreative sjel som mestrer sannsynlighetens og tilfældighetenes spill er feltherren og hans styrker, og den rene fornuft som definerer krigens hensikt, tillegger han regjeringen.

Disse tre tilbøyelighetene er som tre forskjellige lover, dypt forankret i krigens natur, men likevel foranderlige i forhold til hverandre. En teori som unnlater å ta hensyn dem, eller som setter dem i et vilkårlig forhold til hverandre, vil straks kollidere så kraftig med virkeligheten at den bare av den grunn måtte betraktes som mislyk-

ket. Oppgaven er altså å utvikle en teori som kan holdes svevende mellom disse tre tilbøyelighetene, som mellom tre magneter.

Dette er, etter mitt syn, det helt sentrale punkt i Clausewitz teori om krigen, der han fastslår at krig er en ikke-lineær foreteelse. Det er i realiteten en kaos-teori om krigen han dermed fremmer. Og denne innsikten gjennomsyrrer alle deler av Clausewitz begrep om krigen.

Clausewitz påpeker at krig er samhandling mellom mennesker, og derfor ikke kan være en naturvitenskap, ettersom naturvitenskapsmannen studerer passive objekter, mens feltherren befatter seg med et tenkende subjekt, motstanderen. Clausewitz lander til slutt på en sammenlikning med krig og handelsvirksomhet, hvor valutaen i krig er kamp mens den i handelen er kontanter.

Men i bok I, som var det siste han skrev, sammenlikner Clausewitz også krig med hasardspill. Krigens objektive natur gjør den til et spørsmål om sannsynlighetsberegning. Det trengs bare et eneste element til for å gjøre den til et hasardspill – tilfeldighet. Og det går ikke an å tenke seg krig uten tilfeldighet. Det finnes ingen menneskelig virksomhet hvor tilfeldighet er så vedvarende og fullstendig til stede som i krig. Og på grunn av tilfeldighet spiller rene gjetninger og hell en viktig rolle i krigen.

Hele sitt voksne liv kritiserte Clausewitz de som levde under den fatale illusjon at strategi kan reduseres til et sett med materielle faktorer, til diverse geometriske former eller til et sett med prinsipper som, om man fulgte dem, ville garantere seier for den materielt sterkeste part. Han anførte tre hovedgrunner til at militærteori aldri kan ta form av en handlingsregel: vekselvirkningen mellom krigshandlingene på begge sider, innvirkningen av og det ubestemmelige ved moralske faktorer, og det særegne og komplekse ved hver enkelt situasjon hvor feltherren må fatte en beslutning.

Krig er fra første stund preget av et samspill av muligheter, sannsynligheter, hell og uhell. Dette samspillet løper som små og store tråder gjennom krigens billedvev, og sørger for at av menneskelige aktiviteter er kortspillet det krigen mest av alt likner på. Tar vi dette med i betraktningen blir rasjonell beregning av kvantifiserbare størrelser, det Sverre Diesen liker å kalle «et operasjonsanalytisk optimeringsproblem av betydelig kompleksitet», til sannsynlighetsberegning. Krigen får likhet med et spill ettersom tilfeldigheter

spiller en stadig større rolle. Det fører til at krigen krever grunnleggende andre egenskaper enn intellekt og innsikt, framfor alt mot, den overlegne dyd i farens stund. Og mot kommer i to former. Mot til å risikere livet og mot til å ta ansvar. Hos Clausewitz er den siste formen for mot sjeldnere og mer dyrebar enn den første. Mot ekskluderer ikke klok beregning, men det henter sin styrke fra andre kilder. Smaken for risiko, tillit til hell og dristighet er alle et produkt av mot.

Militærteorien må ha respekt for krigens egenskaper og kompleksitet. Om den neglisjerer den menneskelige dimensjon, kampen mellom motstridende viljer, mister den kontakt med virkeligheten og blir fullstendig ubrukelig, og i verste fall skadelig.

Teori skal bidra til å utvikle fremtidige militære leders intellekt, den skal fungere som en rettesnor i hans utdanning, men ikke ledsage ham på slagmarken, akkurat på samme måte som en klok professor vil tilrettelegge for og bistå med elevens intellektuelle utvikling, men ikke holde ham i hånden gjennom resten av livet.

Samtidig erkjente Clausewitz at prinsipper kan tjene som nødvendige rettesnor. De utgjør ikke noe imperativ, men beskriver regulære mønstre som er kommet til syne gjennom observasjon og fordi de framstår som rimelige. Faktorer som moral, friksjon, beskrivelsen av krig som erfaring, er alt sammen en indikasjon på at krigens prinsipper, selv om de framstilles som imperativer, vil forbli betinget. For Clausewitz er krigens prinsipper med andre ord handlinger som normalt bør utføres, med mindre spesielle omstendigheter tilsier noe annet.

Ideen Clausewitz i vår tid kanskje assosieres mest med, en epokegjørende innsikt som er gyldig for alle virkelige kriger, er hans utsagn om at krig er en fortsettelse av politikken med andre midler. Krigen er middelet og middelet kan aldri defineres uavhengig av målet. Men middelet, krigen, har selvfølgelig en tilbakevirkende effekt på målet, den politiske hensikten med den.

Krig mellom siviliserte folk oppstår av en politisk situasjon og blir framkalt av motivet for politikken. Det er derfor den politiske målsettingen som er det overordnede hensynet når krig skal utkjempe. Det kunne bare vært annerledes om krigen, idet den ble iverksatt, bare fulgte sin egen lov, uavhengig av den politikk som iverksatte den. I dette tilfelle ville krigen være lik en mine som ek-

sploderer, og hvor eksplosjonen utelukkende er definert ved innstillingene som ble satt i forkant av at den gikk av. Virkelig krig kan ikke sammenliknes med total og blind utløsning av vold, fordi den utvikler seg sakte nok til å forbli underlagt viljen til en ledende intelligens.

Clausewitz er, med rette, betraktet som den militærteoretiker som introduserte moralske størrelser og moralsk og psykisk styrke til militærteorien.

Clausewitz vekt på faktorer som moralsk, psykisk, styrke er en konsekvens av at han betrakter krig som et sosiologisk fenomen hvor mennesker er involvert i form av et folk, væpnede styrker, felt herrer og politiske ledere – alle gjensidig avhengig av hverandre.

Clausewitz innrømmer at overlegenhet i antall styrker er en viktig faktor om man vil seire i strid. Men han introduserer to moralske faktorer, feltherrens lederegenskaper og styrkenes kampmoral. En styrke som er inspirert med samme kampmoral som styrkene til en Napoleon, eller en Fredrik den store, vil være overlegen en tallmessig like stor styrke uten denne kampmoralen. Sjefens lederegenskaper og styrkenes kampmoral kan kompensere for tallmessig underlegenhet, men bare til en viss grad. I strid er det kombinasjonen av feltherrens lederegenskaper, materiell styrke og stridsmoral – kampkraft korrigert for moralsk styrke – som, dersom alt annet er likt, vil øke sannsynligheten for seier.

Clausewitz slåss om man vil på to fronter: på den ene siden mot pseudorasjonalistene som hevder at strategi i teori og praksis kan reduseres til en ren rasjonell øvelse. På den andre siden mot sabelraslende brushoder som forakter vitenskapen og nærer dyp mistillit til offiserer som leser og skriver bøker. Han innrømmer gjerne at en intellektuell er en annen type enn en typisk handlingens mann, og denne innsikten fører til to spørsmål: Hva trenger en feltherre å vite og kunne? Og hvordan blir intellekt og fornuft overført til en feltherre?

En feltherre har ikke behov for (og vil oppdage at det er umulig) å vite alt alle hans underordnede må vite og kunne for å utføre sine jobber på de forskjellige nivåene i organisasjonen de befinner seg på. Han har for eksempel ikke behov for å vite hvordan ammunisjon blir framstilt, rett og slett fordi krig ikke blir utkjempet med kull, svovel, salpeter kopper eller bly, men med krutt, rifler og kanoner.

Men han må kjenne til våpnenes virkninger og ødeleggelsene de forårsaker. Etter hvert som man stiger i gradene og i kommandokjeden blir kunnskapen man har behov for enklere, uten at den dermed blir noe lettere.

Så lenge man selv ikke har erfaring med krig, forstår man ikke hva de vanskelighetene alle snakker om består av, og hva poenget egentlig er med genialiteten og de eksepsjonelle evnene man krever av feltherren, sier Clausewitz.

Alt virker så enkelt, all påkrevd kunnskap så banal og alle strategiske valgmuligheter så opplagte at selv den enkleste oppgaven innenfor høyere matematikk til sammenlikning må framstå med en helt annen vitenskapelig verdighet. Men hvis man først har opplevd krig, blir alt begripelig. Likevel er det svært vanskelig å beskrive den usynlige fullstendig gjennomgripende faktoren som frambringer denne forandringen. Alt i krig er svært enkelt, men selv det enkleste er vanskelig. Disse vanskelighetene hopper seg opp til de skaper en friksjon som ingen kan forstå som ikke selv har opplevd krig.

Hva består denne friksjonen i krig av? Den består blant annet av usikkerhet både når det gjelder fiendens væpnede styrker, og den eksakte tilstanden til egne væpnede styrker; av menneskelig motstand mot kravene til innsats som kreves av dem i den enkelte situasjon; av unøyaktig informasjon om hvordan striden utfolder seg i tid og rom; problemer med logistikk, osv. Friksjon som dette spiller uunngåelig en rolle i enhver krig, fordi man er tvunget til å ta risiko, må stole på sannsynlighetsberegningene man har foretatt, og må holde seg til operasjonsplanen man har lagt, selv om man er bekymret og forvirret over de mange motstridende inntrykk fra situasjonsrapporter som løper inn, og som kan gjøre at feltherren blir fristet eller tvunget til å avvike fra sin opprinnelige plan.

Feltherren trenger verken å være statsviter, historiker eller forfatter, men han må være fortrolig med hva som rører seg på regjeringsnivå og den rådende politikken. Han må ikke være politiker, men må ha en velutviklet politisk nese. Han trenger ikke være noen stor menneskekjenner, ingen sylskarp analytiker av menneskets karakter. Men når det gjelder de menn han skal ha under sin kommando, må han kjenne deres karakter, måten de tenker på, hvordan de er vant til å tenke og handle, deres sterke og svake sider. Han trenger ikke å vite noe om hvordan et kjøretøy er konstruert eller

hvordan man spenner en hest foran en feltkanon, men han må kunne vurdere hvor lang tid det tar for en kolonne å marsjere en viss distanse under ulike forhold. Denne kunnskapen lar seg ikke presse inn ved hjelp av vitenskapelige formler og maskineri. Man tilegner seg den bare ved hjelp av sikker vurderingsevne basert på erfaring og talent, og anvendt på observasjon av forhold og begivenheter i virkeligheten.

Kunnskapen en sjef på høyere nivå trenger for å kunne utføre sine oppgaver, er kjennetegnet ved at den rent teoretisk, gjennom studier og refleksjon, bare kan tilegnes av den som har særlig talent for det. Dette talentet er et intellektuelt instinkt som klarer å suge til seg essensen av livets fenomener, slik en bie suger honning ut av en blomst. I tillegg til studier og refleksjon kan man også tilegne seg denne kunnskapen gjennom erfaring, med livet selv som kilde. Erfaringen, med sin overflod av lærdom, vil riktignok aldri frambringe en Newton eller en Einstein, men den kan frambringe den avanserte beregningskunsten vi finner hos en stor feltherre.

Clausewitz spør hvilken type sinn som med størst sannsynlighet kan komme til å frambringe de kvalitetene som kjennetegner et militært geni, og svarer at både erfaring og observasjon forteller oss at det er det vitebegjærlige, heller enn det kreative, den brede, heller enn den smale tilnærming, det kalde heller enn det hete hodet, som vi i krig ville valgt å overlate våre brødres og barns redning og vårt fedrelands ære og sikkerhet til.

Clausewitz' relevans i dag

Kan han fortelle oss noe om det norske forsvarsproblemet i 2021?

Av Sverre Diesen

Som de to foregående innleggene under dette seminaret har bekreftet, forblir Clausewitz' viktigste innsikter like tidløse som de er sentrale. Årsaken til det finner vi enklest ved en sammenligning mellom ham og hans samtidige, baron Antoine-Henri Jomini, som umiddelbart blir en sammenligning mellom preskriptiv og deskriptiv militærteori. Jomini hadde en ambisjon om å lage en nærmest geometrisk basert oppskrift på hvordan krig skulle føres, og er for alle praktiske formål glemt i dag. Clausewitz på sin side oppga under arbeidet med *Om Krigen* en slik ambisjon, og ønsket med sin teori i stedet å forstå krig som politisk og sosialt fenomen – dens egenart og innerste vesen. Han var med andre ord opptatt av hvordan vi må tenke rundt krig og ikke hva vi må tenke:

Hans to mest grunnleggende teser i den forbindelse er disse,

«Krigen er intet annet enn en videreføring av politikken med andre midler»,

«Krig er en voldshandling i den hensikt å tvinge motstanderen til å bøye seg for vår vilje»

Dermed har han etablert hva som er krigens tidløse og uforanderlige natur, nemlig den politiske hensikt og det voldelige uttrykk. Krigens karakter, derimot – dens aktører, mål, metoder og midler – endrer seg avhengig av hvilke mål den skal tjene og sin tids politiske, sosiale, økonomiske, teknologiske og andre forutsetninger. Og det er nettopp krigens karakter – den krigen både vårt og andre lands forsvar ser som dimensjonerende utfordring i dag – som har endret seg etter den kalde krigen. Der vi i hele etterkrigstiden så for oss muligheten for en ny total krig der det ville stå om vår nasjonale eksistens, dreier det seg i dag om begrenset bruk av makt for begrensede politiske formål, hva enten vi snakker om asymmetriske eller

inter-statlige konflikter. Spørsmålet jeg skal søke å besvare er med andre ord om Clausewitz' to mest berømte teser har noe å fortelle oss når vi anvender dem på krigen i vår tid og på Norges situasjon spesielt.

Da må vi nettopp ta utgangspunkt i at krigens fundamentale hensikt er politisk – at det alltid dreier seg om å påvirke politiske forhold på en eller annen måte. Forsker Iver Johansen ved Forsvarets forskningsinstitutt har i det pågående arbeidet med å revidere de scenarioklassene forsvarsplanleggingen bygger på minnet nettopp om at objektet for all bruk av militærmakt er motstanderens politiske vilje eller autonomi. Basis for denne autonomien – det som konstituerer motstanderen som aktør – er et befolket territorium hvor motstanderen utøver suverenitet. Målet kan imidlertid være alle grader av påvirkning av suvereniteten, fra fullstendig eliminering til en påtvunget, forholdsmessig endring – forholdsmessig i den forstand at det er en sammenheng mellom maktbruken og endringens art og omfang.

Territoriets strategiske betydning

Territoriets strategiske betydning og rolle i en konflikt er dermed ikke en egen, uavhengig størrelse, og det alle kriger og konflikter dreier seg om slik vi intuitivt er tilbøyelige til å tro. Territoriets strategiske betydning er en funksjon av hvilken betydning det har for hvordan motstanderens politiske autonomi søkes påvirket. Da Saddam Hussein i 1990 ønsket å gjøre Kuwait til en irakisk provins fulgte det åpenbart direkte av den politiske ambisjonen at han fysisk måtte innta og okkupere hele landet, slik han innledningsvis gjorde. Det er likevel ikke slik at behovet for territoriell kontroll bare følger av de mest ekstreme politiske målene. NATO måtte i 1999 besette Kosovo med bakkestyrker, ikke fordi alliansen ønsket å kolonisere provinsen, men fordi det var nødvendig for å hindre at serbere og albanere slo hverandre i hjel. Merk imidlertid at de serbiske styrkene i Kosovo ble fordrevet med luftmakt alene, det krevde ikke innsats av styrker på bakken og fysisk gjenerobring av territoriet.

Konklusjonen blir altså at besettelse av hele eller deler av mot-

standerens territorium som militært mål – permanent eller midlertidig – bare er en forutsetning hvis den politiske hensikt krever en slik territoriell kontroll. For alle andre krigsmål fungerer territoriet bare som en arena for en voldsbruk med en annen politisk hensikt.

Trusselvurdering og scenarier

Hvilken konsekvens har så denne innsikten for dagens norske forsvar? Ser vi på den samme scenariorporteføljen som jeg akkurat henviste til, er det i første rekke tre typer eller klasser av scenarier som vi i dag ser som dimensjonerende eller styrende for Forsvarets utforming. Disse kaller vi henholdsvis strategisk overfall, begrenset angrep og tvangsdiplomati, og den politiske konteksten er selvfølgelig en konflikt mellom Norge og Russland i en eller annen form.

Tvangsdiplomati vil i praksis si russisk bruk eller utilsørt trussel om bruk av makt for å fremtvinge en bestemt politisk reaksjon, der maktbruken spiller alvoret og omfanget av de kravene som ønskes innfridd. Et begrenset angrep kan vi tenke oss som en sekvens av flere avsluttede militære enkeltoperasjoner i alle domener – fly- og missilangrep, raid med sjø- eller luftlandsatte styrker, spesialstyrkeoperasjoner eller lignende. Igjen vil hensikten være å fremtvinge endringer i norsk politikk på et bestemt område, eller aksept for helt konkrete krav. Strategisk overfall ser vi derimot bare som aktuelt i forbindelse med en mer omfattende russisk-vestlig konflikt der Norge trekkes inn. Et slikt overfall vil dreie seg om midlertidig russisk besettelse av norsk område i Finnmark for å beskytte egne baser eller oppnå en annen strategisk fordel.

Det vi imidlertid skal merke oss i denne sammenheng er at uansett greier vi ikke å sannsynliggjøre en russisk territoriell ambisjon i Norge som er mer enn midlertidig, og vi greier ikke å se at en slik ambisjon kan strekke seg lenger enn til å omfatte det tidligere Finnmark fylke. Denne begrensningen i territoriell ambisjon følger som en logisk konsekvens av både angriperens politiske motiv, hans strategiske interesser og hans militære kapasitet. Det som likevel ikke kan utelukkes er at han foretar en slik midlertidig besettelse av et begrenset norsk område og så stiller politiske krav som betingelse for å trekke seg tilbake igjen. Det som selvsagt også må påreg-

nes er mer sammensatte trusler andre steder i landet rettet mot å svekke beredskap og motstandsevne. Men da snakker vi altså ikke om konvensjonelle militære operasjoner med regulære styrker, og derfor heller ikke om noe som primært vil være en oppgave for Forsvarets spisseste kapasiteter.

Konsekvenser for det norske forsvaret

Hvilke slutninger med hensyn til det norske forsvarets rasjonale og ambisjon må vi så trekke som den logiske konklusjon av denne trusselvurderingen og disse scenarioene? For det første rokker de ikke ved den mest grunnleggende av alle sider ved vår strategiske og geopolitiske stilling, nemlig vår allianseavhengighet. Det vil si at det norske forsvarets primære rolle og strategiske funksjon også er av politisk karakter – nemlig å utløse en beslutning hos våre allierte om å komme Norge til unnsetning. Så lenge Russland ikke lenger kan vinne en konvensjonell krig i Europa som trekker i langdrag, vil dette være den strategiske game-changer også sett fra russisk side.

Det norske forsvaret er imidlertid ikke noe annet eller noe mer enn et knippe av taktiske kapasiteter av alle forsvarsgrener. Hvis vi skal greie å utløse politiske beslutninger på aller øverste nivå i hovedstedene til våre allierte med bare en håndfull fly, fartøyer og hæravdelinger til rådighet, forutsetter det noe mer kreativt enn bare å forsøke å møte angrepet *head on* der det kommer. Da må denne meget begrensede taktiske ressursen brukes på en måte som gir strategisk uttelling – det må skapes en synergieffekt som gjør at den strategiske virkningen er større enn summen av sine taktiske enkeltbidrag. Rent konkret må vi kunne gjøre vår situasjon til et spørsmål om NATOs og våre viktigste alliertes globale troverdighet ved å skape en situasjon som utvetydig tilfredsstillers alliansens artikkel 5 om kollektivt forsvar. At angriperen innledningsvis vil kunne ta kontroll over deler av norsk område kan vi nøkternt sett ikke hindre. Og permanent gjenoppretting av alt norsk territoriums integritet er likeledes noe bare våre allierte vil kunne greie, eventuelt med bidrag fra det vi måtte ha igjen av styrker.

Det betyr med andre ord at det norske forsvarets strategiske rasjonale er ensidig knyttet til å skape en politisk effekt, nærmere be-

stemt å utløse en politisk beslutning – en effekt som hverken logisk eller empirisk har en territoriell forutsetning. Da er det desto mer bekymringsfullt at vi i den senere tid har opplevd at det motsatte synes å være en utbredt oppfatning, helt opp i Forsvarets politiske og militære ledelse. Således uttalte blant annet den nylig avgåtte forsvarsminister at «hele landet skal forsvares, fra grensen og tilbake», og viste til gjenopprettelsen av Finnmark landforsvar med en liten bataljon på Porsangmoen som uttrykk for en slik ambisjon. Samme oppfatning reflekteres i det operasjonskonseptet som Hæren legger til grunn for sin fortsatte utvikling. Bokstavelig tolket er jo dette fullstendig meningsløst for så vidt som det er en ressursmessig umulighet, gitt forholdet mellom tid, rom, egne styrker til rådighet og angriperens styrke og handlefrihet i det utsatte området, slik vi selv har utledet den. Ikke desto mindre forsikret statsråden at dette var å forstå helt bokstavelig, og andre politikere har gitt uttrykk for det samme. Ingen regjering vil kunne gå inn for noe annet enn at hele landet skal forsvares, der «forsvare» åpenbart betyr «å holde med bakkestyrker».

Tatt i betraktning at vi snakker om å holde en teig som er 500 km dyp og snaut 200 km bred i fronten med en liten brigade som i beste fall ikke er forutsatt å holde en frontbredde på mer enn 6-8 km er dette selvsagt hverken mer eller mindre enn det rene sludder, militært sett. Man kunne like gjerne be brigaden gå på vannet eller løfte seg selv etter håret. Det er imidlertid ikke hovedsaken ved denne anledning. Hovedsaken er det Clausewitz antagelig hadde funnet det nødvendig å minne oss om, hadde han vært til stede – nemlig at hele resonnementet er en feilslutning. Det utsatte området visnaker om er ikke annet enn en arena for en krig som dreier seg om norske interesser og norsk politisk suverenitet – det er ikke krigens og forsvarets objekt i seg selv.

Det er med andre ord galt nok som politisk og strategisk analyse av Forsvarets rasjonale. Men tolket bokstavelig fører det i tillegg til en forenklet territoriell fokusering også operasjonelt og taktisk. I stedet for å se etter hvilke taktiske og operasjonelle målsettinger som vil understøtte det egentlige strategiske mål – å utløse artikkel 5 – graviterer oppmerksomheten bevisst eller ubevisst rett ned på oppdragsformuleringer av typen «hold», «sikre» eller «ta», som ikke har noe med den ønskede strategiske effekten å gjøre. Man

setter kort sagt et bevisstløst likhetstegn mellom forsvar i ordets strategiske og sikkerhetspolitiske betydning, og forsvarsstrid med bakkestyrker i taktisk betydning. Dette i motsetning til å se at det vi egentlig må finne ut er hvordan vi innenfor rammen av de ressurser som står til rådighet kan utløse artikkel 5; det vil si skape en politisk effekt som svar på et angrep på vår politiske autonomi ved å maksimere evnen til å involvere våre allierte.

Konklusjon

Mitt utgangspunkt var at «Krigen er intet annet enn en videreføring av politikken med andre midler» – den kanskje mest siterte om ikke best forståtte av alle Clausewitz' teser. Man skulle kanskje tro at denne til kjedsommelighet gjentatte sannheten var til de grader tatt opp i vår bevissthet og internalisert på en måte som gjorde at det er helt overflødig å minne om den. Slik er det som påpekt ikke. Å forstå de moderne konfliktscenarienes politiske karakter, og oppløse bindingen mellom forsvar i strategisk betydning og territoriell forsvarsstrid med bakkestyrker i taktisk betydning, er vår kanskje største konseptuelle, politiske og folkepedagogiske utfordring for å sikre en rasjonell utvikling av Forsvaret i tiden fremover. Ikke minst må sentrale forsvarspolitikere bringes til å forstå at så forenklete og folkelige forestillinger om forsvar kan få meget alvorlige konsekvenser både økonomisk og sikkerhetspolitisk.

Clausewitz og dagens evne til å tenke strategisk

Et statsvitenskapelig perspektiv

Av Øyvind Østerud

I militær sammenheng omfatter strategi krigføringens overordnede mål, virkemidler og forbindelse til politikken. *Grand strategy* brukes gjerne om en bredere makt- og sikkerhetspolitisk plan, der både militære, økonomiske og politiske virkemidler inngår. Taktikk ligger tettere opp til bevegelsene på slagmarken, med den enkelte trefning i sentrum. «Strategi er bruken av trefninger for krigens formål», sier Clausewitz i *Vom Kriege* (Bok 3, kapittel 1). I første bok av *Vom Kriege* formulerte han sin mest berømte setning: «Der Krieg ist eine blosse Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln». Denne setningen alene er en grunn til at Clausewitz har vært av interesse for statsvitere, langt utover det som er blitt andre berømte militærstrateger til del. Han er blitt en klassiker i den politiske idéhistorien.

Hvis Clausewitz bare hadde skrevet om krigens organisering, teknologi og praktiske sider, ville han ha vært glemt. Han skrev om krigens bestandige vesen og skiftende karakter, med et ytterst konkret utgangspunkt, men med allmenn rekkevidde. Det er her hans aktuelle betydning ligger. Clausewitz-eksperten Peter Paret skrev i 1986 at han ble lest mer enn noen gang, siden *Vom Kriege* ble utgitt i 1830-årene. Ti år tidligere hadde Raymond Aron utgitt sin store, aktuelle strategi-analyse i to bind under tittelen *Penser la Guerre*, Clausewitz for å demonstrere hans relevans.

Clausewitz' *claim to fame*.

Det er fire generelle poenger i *Vom Kriege* som har levd et legendarisk liv etter at Clausewitz ytret dem. Først det grunnleggende skillet mellom krigens evige natur og krigens skiftende karakter. Krigens *natur* er tvekampen på liv og død mellom kollektive aktører; dette er krigens vesen fra før-historiske feider til industrial-

sert vold. Organisert masse-vold er det eneste som skiller krigen fra andre former for menneskelig aktivitet. Krigens *karakter* derimot, varierer med kampens mål og midler, teknologi, organisering, økonomiske vilkår og sosial forankring. Som kameleonene har krigen noen varige trekk, men den tar farge av den konkrete situasjonen som den utspiller seg i. Clausewitz skiller også mellom den eksistensielle eller totale krigen og den mer instrumentelle krigen, der militære virkemidler er ett av mange måter å hevde sine interesser og nå sine mål på. Krigens doble natur er at den kan være både absolutt og begrenset.

Dernest den berømte sentensen som sier at «krig er forlengelse av politikk med andre midler». I dette ligger det ikke at krigen styres av folkevalgte politikere, som det var få av på Clausewitz' tid. Det betyr at krigen ikke er et mål i seg selv og at målene heller ikke blir fastlagt av generalene og offiserene i kamp. Målene for krigføringen ligger utenfor selve krigen, i den politiske sfære. Slik sett er krigen et verktøy, påvirket av krefter som står utenfor krigen selv. Krigen tar preg av de særegne kjennetegnene ved de statene som utkjemper den, men også av tidens allmenne karakteristika, slik som sosiale, teknologiske og økonomiske forhold.

For det tredje oppfatningen av krigføring som en treenighet som besto av vold og lidenskaper; usikkerhet, sjanse og sannsynlighet; politisk formål og virkning. Treenigheten hadde et tilnærmet institusjonelt korrelat, i den forstand at folket med sin patriotisme og offervilje inkarnerte lidenskapene; feltherren med sin intuisjon, list og taktiske disposisjoner håndterte sjansespillet; og kongen og hans kabinett trakk opp de politiske målene. De var alle avgjørende for krigens gang. Dette var en lærdom Clausewitz trakk etter Preussens katastrofale nederlag mot Napoleon i 1806. Hæren hadde ikke vært et utenrikspolitisk instrument, men var isolert både fra mulige allierte og fra et passivisert og kuet folk. Dermed ble den militære oppgaven umulig, forsterket av en antikvert og ineffektiv hærordning. Hæren kunne ikke vitaliseres av befolkningens energi og offervilje i en eksistensiell krise.

Under Vietnamkrigen ble det trukket direkte paralleller til Preussens militære fiasko. Det var amerikanske generaler som minnet om Clausewitz og påpekte at målet for krigføringen var skiftende og uklart, samtidig som både soldater og hjemmeopinion sto frem-

med for den krigen de skulle støtte. Pilarene nedenfra smuldret opp og førte til et ydmykende nederlag.

Dersom stater ikke er sentrale i krigføringen, som i mange av krigene etter den kalde krigen, gjør treenigheten seg gjeldende på et mer generelt plan. Måljakt, mottrekk og emosjoner – forankret i nye aktørgrupper – virker også der samspillet mellom stat, folk og feltherre ikke finnes.

For det fjerde går krigen aldri som planlagt, uansett ressurser og forberedelser. Den er underlagt *friksjon* – tilfeldigheter og usikkerhet, dødsangst og utmattelse, tåke, slurv og sabotasje innenfra. Vold og våpenbruk setter sterke følelser i sving, og de lar seg vanskelig styre. Krigføring er ikke et spill med faste regler, verken sjakktrekk eller poker, men en arena for improvisasjon og overskridelse av erfaring og tilvante mønstre. Både motparten, egne deltakere og været kan by på noe helt uventet. Friksjon er et av krigens universelle vilkår, uavhengig av tid og sted, selv om også friksjonen ytrer seg på ulike måter.

Krigen som politikken forlengelse.

Det mest eksplisitte uttrykket for Clausewitz' politiske teori er sentensen om krigen som politikken forlengelse. Det kan tolkes som en tese om politikken primat, med statsledelsen som overordnet myndighet, men denne tolkningen reiser problemer på tre plan.

For det første kjente ikke det tidlige 1800-tallets stater, dagens klare skille mellom politisk myndighet og militær ledelse. Det var sterke militære innslag i den politiske ledelsen og motsatt. Maktforholdet mellom militærvesen og politiske instanser var også påvirket av krigsforløpet. Skillet var mer begrepsmessig enn institusjonelt. Det kan lett bli gjenstand for anakronistisk lesning ut fra dages vilkår.

For det andre er 'politikken primat' modifisert av krigens treenighet – det er ikke ubetinget eller absolutt, og det er ikke et hierarki i denne treenigheten mellom 'pasjonene' i folket, 'sjansen' på den militære arena og 'politikken' i statsinstitusjonene. Vellykket krigføring, i Clausewitz' fremstilling, ligger i å bevare lenken mellom disse tre elementene. Dette peker i en litt annen retning enn

politikkens primat. Blant Clausewitz-eksperter har det vært hevdet at slike diskrepanser kan ligge i *Vom Kriege's* uferdige karakter.

For det tredje er 'Politik' på tysk tilnærmet lik 'politikk' på norsk. Begrepet er tvetydig og omfatter to begreper på engelsk – *policy* som er handlingsvalg, målformulering og retningslinjer, og *politics* som er maktpillet og interessekampen. De engelskspråklige oversettelsene av Clausewitz' sentens pendler ganske vilkårlig mellom *policy* og *politics*. Der hvor det heter at «war is a continuation of policy by other means», blir betydningen for snever. I Clausewitz' mening fortsetter også maktpillet og interessekampen inn i krigen, innbefattet hjemlige maktkamper mellom personer og institusjoner, og dragkampene om utviklingen av politiske mål. I denne utvidede betydningen er det åpenbart at *Politik* også utspiller seg innen den militære sfære, mellom våpengrener, mellom hæravdelinger og mellom kommandanter i ulike posisjoner. Krigens 'andre midler' ligger i voldsutøvelsen, den voldelige duellen mellom kollektive aktører.

Tesen om 'politikkens primat', krigen som redskap og virkemiddel, er ytterligere komplisert når krigene i hovedsak ikke lenger er statskriger. Dette har vært situasjonen etter den kalde krigen, i voldshandlingene på Balkan, i deler av Afrika, i Midtøsten, i Afghanistan og ikke minst i Mellom-Amerika og det nordlige Sør-Amerika. De nye krigenes villkår er statssvikt og ikke-statlige aktører. Krigsarenaene er dominert av rivaliserende krigsherrer, private kontraktører, markedskrefter (med krigen som forretningsentreprise og grobunn for illegale virksomheter) og internasjonale opinionsbevegelser. Opinionsbevegelsene nasjonalt og internasjonalt slår særlig sterkt inn i vestlige demokratier i krig. Deres militære ekspedisjonskorps kjemper ikke bare mot fiendtlige styrker, men mot opinionsbevegelser og hjemlige velgere. Da blir strategi som målrettet handling mer komplisert fordi den kan undermineres bakfra og nedenfra.

Strategiske studier var i krise

Etter den kalde krigen var det et utbredt syn at strategiske studier var i krise – de ble sett som utdaterte og statssentriske. Den nye

konfliktdiagnosen ble samtidig til Clausewitz-kritikk. Britiske John Keegan, israelske Martin van Creveld og britiske Mary Caldor hevdet alle at krigen nå var blitt et mer autonomt fenomen, løsrevet fra politisk styring – de nye krigene var drevet av kulturelle, religiøse, kriminelle og biologiske faktorer, ikke av politiske mål.

Kritikken er overdreven i den forstand at politikk her er *policy* i snever forstand, som handlingslinjer fra de politiske institusjonene. Dersom stater ikke er sentrale i krigføringen, som i mange av krigene etter den kalde krigen, gjør både det politiske og krigens treenighet seg gjeldende på et mer generelt plan. Måljakt, mottrekk og emosjoner – forankret i nye aktørgrupper – virker der samspillet mellom stat, folk og feltherre ikke finnes.

Likevel er krigens aktuelle vilkår en strategisk utfordring. Når statskrigen er sjeldnere, blir de politiske aktørene mer diffuse og mangfoldet av aktører og mål større. Gråsonene mellom krig og fred gjør krigsteorien mindre distinkt. Såkalt hybrid krigføring, der bruk av militærmakt bare er ett element og motstanderen vanskelig å identifisere, stiller nye krav til strategisk handling. Utfordringen fra terroraksjoner og cyber-angrep mot infrastruktur og sivile mål kaster om på forholdet mellom politikk og krigføring. De inngår i en sømløs vev med umerkelige overganger fra freds- til krigssone.

En ny situasjon

Vi kan bruke NATO som brennpunkt for et historisk omslag i strategiske vilkår. NATO ble stiftet som et kollektivt forsvarsredskap i den kalde krigen fra slutten av 1940-årene. Organisasjonen hadde en felles fiende i Sovjetunionen og kommunismen, et klart mål som forsvarspakt, en klar ledelse med USA som hegemonimakt. I sikkerhetspolitisk forstand var de europeiske NATO-medlemmene et protektorat under USA og den amerikanske atomparaplyen.

Hva er situasjonen i dag, med økende tydelighet etter at den kalde krigen er slutt? Det er ikke åpenbart at NATO-landene står overfor en tydelig og felles fiende – er det Kina, Russland, Iran, islamistisk terror eller hva? Det amerikanske lederskapet er også mindre entydig. USA har relativt mindre oppmerksomhet mot Europa og mer mot Kina og Øst-Asia. Da den franske presidenten Emma-

nuel Macron karakteriserte NATO som «hjernedød» høsten 2020, tenkte han både på USAs sviktende engasjement i Europa, Tyrkias solospill og mangelen på felles strategi mot islamistisk terror.

På den annen side er også europeiske land mindre samlet og entydige – med en spennvidde fra Frankrike som vil ha maksimal «strategisk autonomi» til Polen, som vil ha USA maksimalt inne, samtidig som Tyskland fastholder en militær lavprofil for ikke å utfordre sitt eget økonomiske hegemoni i EU. NATOs europeiske del har ulike strategiske utfordringer, ulike sikkerhetspolitiske prioriteringer og ulike budsjettbegrensninger for Forsvaret.

De strategiske spenningene i NATO er satt på spissen av etferskt geopolitisk skisma – det australske ubåtkjøpet. Frankrike hadde avtale om å levere dieseldrevne ubåter til det australske sjøforsvaret. En ny forsvarspakt mellom USA, Storbritannia og Australia satte den fransk-australske avtalen til side til fordel for levering av atomdrevne, amerikanske ubåter. For Australia og USA ga dette nye betingelser for å møte utfordringen fra Kina i Stillehavsområdet. Frankrike, som også har sterke interesser i Stillehavet, måtte revurdere sin marinestrategi som følge av bortfallet av avtalen med Australia. Endringen understreket det amerikansk-europeiske skismaet i NATO.

Når USA hevder at NATO i større grad må gjøres relevant mot utfordringen fra Kina, er de strategiske implikasjonene uklare for europeiske NATO-land. Det er ikke lett å se noen entydig løsning på dette når NATOs nye strategiske konsept skal ligge klart midtveis i 2022.

Konklusjon

Clausewitz' tese om «krigen som forlengelse av politikk med andre midler» passer dårlig til NATOs strategiske problemer dersom politikk betyr myndighetenes handlingslinje. Derimot viser det med all tydelighet hvordan et politisk maktspill med uvisst utfall slår inn i problemene med å forme en militær strategi. Denne siden av det tyske *Politik* favner på den ene siden de politiske sentrifugalkreftene i NATO og på den andre siden krigen som ikke-lineært fenomen, kaotisk, med friksjon og tilfeldigheter. I denne forstand er Clausewitz stadig vår samtidige.

Bidragsytere:

Jacob Børresen er pensjonert flaggkommandør og har blant annet tjenestegjort som skipssjef, militær sekretær for Forsvarsministeren og som leder av militære operasjoner og øvelser. Han avsluttet sin tjeneste i Forsvaret som stabssjef i Sjøforsvarsstaben 1998–2000. Han har blant annet utgitt bøkene *Kystmakt: skisse av en maritim strategi for Norge* (1993) og *Forsvar uten trussel: det norske Forsvarets rolle og funksjon etter den kalde krigen* (2005). Børresen har vært redaktør for Carl von Clausewitz' *Om krigen* (1832/2020).

Sverre Diesen er pensjonert general og var forsvarssjef fra 2005 til 2009. Han har bred erfaring fra sentrale staber og institusjoner, så vel som fra operative avdelinger. Han har også lang erfaring som forsker ved Forsvarets forskningsinstitutt. Diesen har skrevet og redigert bøker som *Militær strategi: en innføring i maktens logikk* (1998) og *Strategi – mellom vitenskap, intuisjon og etikk* (2012).

Harald Høiback er oberstløytnant og nestkommanderende ved Forsvarets museer. Ved siden av sin militære utdanning har han en mastergrad i historie fra University of Glasgow og en doktorgrad i filosofi fra Universitetet i Oslo. Høiback har gitt ut en rekke bøker om krig og militærhistorie, herunder *Krigskunstens historie – Fra 1500 til i dag* (2014), *Forsvaret – Et kritisk blikk fra innsiden* (2016) og *En kort introduksjon til Carl von Clausewitz – krigens filosofi* (2021).

Harald Stanghelle har lang fartstid som journalist og redaktør, og har skrevet mye om utenriks- og sikkerhetspolitikk. I 1979–1980 var han assisterende presseoffiser for FN-styrken i Libanon, og gikk Forsvarets høyskole 1988. Han var sjefredaktør i Dagbladet fra 1995 til 2000, og politisk redaktør i Aftenposten fra 2000 til 2014. Han var leder i Norsk Redaktørforening fra 2009 til 2018, og har fått alle de tre mest høythengende presseprisene: Den store journalistprisen, SKUP-prisen og Gullpennen. Han har også skrevet en samtalebok med Harald V, «*Kongen forteller*» (2020).

Øyvind Østerud er professor i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo og har forsket mye på demokrati, geopolitikk og internasjonale konflikter. Han har blant annet skrevet *Utviklingsteori og historisk endring* (1978), *Det moderne statssystem og andre politiske-historiske studier* (1987), *Statsvitenskap. Innføring i politisk analyse* (1991), *Globalisering og nasjonalstaten* (1999), *Hva er krig?* (2009), og sammen med Hans Jacob Orning, *Krig uten stat: hva har moderne kriger og middelalderkriger felles?* (2020).

Tidligere utgitt

1. A. Melsæter, Norskbrukte marineblankvåpen i den Dansk/Norske Marine: utvikling og katalog 1550–1840, 1983.
2. F. Lillevik, Forsvarets luftflaade 1912–1982, 1984.
3. A. Hauge, Valdres 1940, kampene i Gråbeinhølet på Bagnsbergene gård og ved Breidablikk, 1986.
4. T.H. Holm, 1940 – igjen?, 1987.
5. J.S. Dahl, Johan Bruckner – bøsse-makeren på Hovedtangen, 1989.
6. J. Ulvensøen, Brennpunkt nord: Værtjenesten 1940–45, 1991.
7. T.H. Holm, Med Plotons! Høire-Sving! Marsch! Marsch! Norsk taktikk og stridsteknikk på begynnelsen av 1800-tallet, med hovedvekt lagt på fotfolket, 1991.
8. K.E. Strøm, Norske borgervæpningsuniformer – et billedhefte, 1992.
9. S. Solli, ...Også vi, når det blir krevet ... En beretning om III. Reservebataljon, Sverige og Norge 1944–1945, 1992.
10. E.C. Aagaard, Den norske hær i dansketiden – et billedhefte, 1992.
11. T.H. Holm og T. Kristiansen (red), Bidrag til garnisonsbyens historie, 1993.
12. K.E. Strøm, Hærens uniformer i unionstiden – et billedhefte, 1994.
13. K.E. Strøm, Luftforsvarets uniformer – et billedhefte, 1994.
14. E. Langemyhr og T. Moe, Norskprodusert militært radioutstyr 1900–1980, 1995.
15. K.E. Strøm, Hærens uniformer i vårt århundre – et billedhefte, 1996.
16. K. Arstad og T.H. Holm (red), Kriger og konger. Et streiftog i Nordens militærhistorie fra Syvårskrigen til den Skånske krig 1560–1680, 1997.
17. K.E. Strøm, Marinens uniformer – et billedhefte, 1998.
18. K. Arstad (red), Konge, adel og opprør. Kalmarunionen 600 år, 1998.
19. K. Arstad (red), Revolusjon, keiserdømme og statsomveltninger. Et Europa i forandring 1789–1814, 1999.
20. O. H. Gjeruldsen, Hæren og eneveltet i Norge 1660–1675, 2000.
21. N. Fritzner, «En særdeles skjønn Excercerplads Gardermoen kaldet», Militærliv på Gardermoen fra ca. 1740 og fram til 1914, 2000.
22. K.P.L. Arstad (red), Strategi, ledelse og samfunn, 1588–1722, 2000.
23. B. Larsen, Gamle norske militære skytevåpen, 2001.
24. K.P.L. Arstad (red), Krigskunst og statssystem. Krig og makt-politikk i industrialismens tidsalder 1860–1918, 2001.
25. S.H. Sørensen, Garnisonsgammen i Svanvik – og glimt fra grensevaktene i mellomkrigstida, 2001.
26. A. Hauge og K. Werner-Hagen, Bagn 1940, 2001.

27. K.E. Strøm, Hærens uniformer i dansketiden i samtidige avbildninger – et billedhefte, 2002.
28. O.H. Gjeruldsen, Defensjonsskipsordningen i Norge 1630–1704, 2002.
29. T.E. Fagerland, Krig og diplomati i nordisk middelalder. De internordiske konfliktene 1286–1319 i et nordisk og europeisk perspektiv, 2002.
30. K.J. Skarstein, Under fremmede flagg, Nordmenn i utenlandsk krigstjeneste 1800–1900, 2002.
31. K.L.P. Arstad (red), Hærføreren. Kritisk lys på feltherrerollen 1800–2000, 2003.
32. P.O. Vaagland, En infanteribataljon i strid, BN II/ IR 15 i slaget om Narvik 1940, 2003.
33. C. Olsson (red), XVI IAMAM congress 2002, proceedings, 2003.
34. C. Olsson (red), Arms and armour exhibition, 2003.
35. K.P.L. Arstad (red), Krigføring i middelalderen. Strategi, ideologi og organisasjon ca. 1100–1400, 2003.
36. K.E. Strøm, Sivile norske uniformer, – et billedhefte, 2003.
37. Georg Chr. Kalleberg, ..og så kom krigen, 2003.
38. B.S. Kristensen, Militærtamburen – musikanter og signalister, 2003
39. K.P.L. Arstad (red), Konge, adel og militærmakt 1400–1600, 2004.
40. A. Løvlie, Norske våpen i tyske hender. De militære bedrifter under okkupasjonen 1940–1945, 2004.
41. T.H. Holm, Ærens mark. Krig og krigskultur som fenomen på terskelen til den moderne tid illustrert gjennom Kristian Gyldenløves karriere som norsk og europeisk general, 2004.
42. R. Pounhet, En Alpejegers beretning fra 1940, 2005.
43. K.P.L. Arstad (red), Sjømakt i Nord-Europa 1500–1800, 2007.
44. K.P.L. Arstad (red), Krig i Norden 1807–1810, 2009.
45. P.O. Vaagland, Opprørsbekjempelse, 2009.
46. B.S. Kristensen, Militære signalinstrumenter, 2010.
47. Ø. B. Arman (red), Individet i krig Aktører 1939–1945, 2011
48. T. Arisholm, KNM "TISTA" – Marinefartøyet fra Moen, 2014
49. K.P.L. Arstad (red), Den store nordiske krig 1700–1721, 2017
50. K.P.L. Arstad (red), Middelalder, Krig og konflikt 1100–1300, 2019
51. Øivind B. Armann (red), Andre verdenskrig – vonde og vanskelige minner, 2020.
52. K.P.L. Arstad og B. Wigernes (red), Første verdenskrig – Krig, nøytralitet og konsekvenser, 2020.
53. K. Arstad (red.), Militært lederskap – endring over tid?, 2021.

